

Ewa Szkudlarek-Śmiechowicz
Uniwersytet Łódzki
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3385-6898>
e-mail: ewa.smiechowicz@uni.lodz.pl

Aborcja w polskim dyskursie publicznym w świetle badań korpusowych. Ujęcie porównawcze

Abortion in the Polish public discourse in the light of corpus research. A comparative approach

Abstrakt

Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, jak – w świetle badań korpusowych – przedstawiają się różnice w konstruowaniu dyskursu na temat aborcji w Polsce na przestrzeni trzydziestu lat – od lat 90. XX w. do roku 2021. Do badań wykorzystano dwa korpusy referencyjne (NKJP do 2010 r., MoncoPL od 2010) oraz dwa korpusy celowe (tygodniki: „Polityka”, „Tygodnik Powszechny”: 2020/2021). Analizie ilościowej i jakościowej zostały poddane kolokacje leksemu *aborcja* oraz słowa kluczowe charakteryzujące współczesne dyskursy prasowe. Badanie korpusów referencyjnych pokazało stopniowy wzrost liczby użyć środków polaryzujących i ekspresywizujących dyskurs oraz będących znacznikami światopoglądu jego uczestników. Badanie korpusów celowych wykazało, iż podstawowa różnica między nimi, która rzutuje na wszystkie inne, jest związana z wysoką rangą tekstową i dyskursywną leksemu *prawo* w „Polityce” oraz leksemu *kościół* w „Tygodniku Powszechnym”, a dyskurs aborcyjny z ostatnich miesięcy koncentruje się wokół działań jego podmiotów (*protest, wyrok*), a nie tematu aborcji *sensu stricto*.

Słowa kluczowe: dyskurs aborcyjny, lingwistyka korpusowa, słowa kluczowe, kolokacja, preferencja semantyczna

Abstract

The aim of the article is to determine differences in the construction of discourse on abortion in Poland over 30 years (from the 1990s to 2021) in the light of corpus research. Two reference corpora were used for the research (NKJP until 2010, MoncoPL from 2010) and two target corpora (weeklies: “Polityka”, “Tygodnik Powszechny”: 2020/2021). Collocations with the lexeme *abortion* and key words characterizing contemporary press discourse were analyzed quantitatively and qualitatively. The study of reference corpora showed a gradual increase in applications of means of polarizing discourse and rendering it more expressive, which are markers of the worldview of its participants.

The study of target corpora indicated that the basic difference between them, which affects all the others, is related to the high textual and discursive importance of the lexeme *law* in “Polityka” and the lexeme *church* in “Tygodnik Powszechny”. It was also pointed out that abortion discourse of the recent months has focused on the activities of its subjects (*protest, court sentence*), and not on the topic of abortion in the strict sense.

Keywords: abortion discourse, corpus linguistics, keywords, collocation, semantic preference

Wstęp

Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, jakie zmiany w polskim dyskursie na temat aborcji prowadzonym na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat znajdują odzwierciedlenie w danych korpusowych. Badaniu zostały poddane dwa korpusy referencyjne: Narodowy Korpus Języka Polskiego (do 2010 r.) oraz korpus wiadomości internetowych MoncoPL (od 2010 r.). Zebrane dane posłużyły jako tło porównawcze dla badań dyskursu aborcyjnego z przełomu 2020 i 2021 r., który miał związek z decyzją Trybunału Konstytucyjnego zaostrzającą prawo aborcyjne w Polsce. Badanie dyskursu medialnego z lat 2020–2021 zostało przeprowadzone na podstawie korpusów celowych, na które złożyły się teksty o aborcji oraz o dyskursie na temat aborcji zamieszczone w okresie od października 2020 r. do marca 2021 r. w dwu tygodnikach opinii: „Polityce” oraz „Tygodniku Powszechnym”. Analiza porównawcza ma charakter diachroniczny i pragmatyczny (perswazyjny, aksjologiczny) oraz uwzględnia dwie perspektywy badawcze: ilościową i jakościową. Wyniki badań, choć na pozór oczywiste, przynoszą niepodważalne dane ilościowe, które potwierdzają w sposób zobiektywizowany intuicyjne wyobrażenia o polskich dyskursach aborcyjnych (por. Król 2014: 108). Tworzone w oparciu o dane ilościowe analizy i interpretacje nie są obarczone subiektywizmem bądź stronniczością badacza, są znacznie bardziej wiarygodne niż badania, które nie mają oparcia w danych ilościowych (por. Kamasa 2014: 111–112), choć te nie mogą być w badaniu dyskursu traktowane jako autoteliczne. Dane ilościowe są ważne jedynie o tyle, o ile stanowią podstawę dalszych analiz i interpretacji o charakterze semantyczno-pragmatycznym.

Podstawowe argumenty, które pojawiają się w wypowiedziach uczestników nierozstrzygalnego na gruncie ideologiczno-światopoglądowym sporu na temat aborcji, są od lat niezmiennie. Zebrane przez Pawła Czarneckiego (2008) argumenty najczęściej stosowane przez przeciwstawianych sobie zbiorowych uczestników dyskursu aborcyjnego można w sposób uproszczony sprowadzić do trzech zasadniczych grup: argumenty prawne (związane z prawami płodu i matki), argumenty moralne (związane ze statusem ludzkiego

plodu), argumenty legitymizacyjne (związane z prawem do ustanawiania norm i sankcji prawnych w sprawie aborcji).

W dyskursie publicznym, zwłaszcza przekazach propagandowych, które opierają się na uproszczonym obrazie świata, również kwestie związane z aborcją, w tym podmioty wypowiadające się na jej temat, podlegają symplifikacji, polaryzacji, stygmatyzacji, np. uznaje się, że kto dopuszcza legalizację przerywania ciąży, jest „za aborcją i przeciwko życiu” (por. Pszczółkowski 2020). Opozycyjne i uproszczone ujmowanie uczestników dyskursu na temat aborcji odzwierciedlają stosowane w nim określenia: „pro-life” oraz „pro-choice”, mające charakter etykietalny i polaryzujące dyskurs.

Różnice dotyczące argumentacji (por. tab. 1) łączą się ze sposobem mówienia o aborcji, tj. z językowym ujęciem kwestii mieszczących się w obrębie tego tematu, a więc m.in. z odmienną nominacją zjawisk i ich cech, podmiotów i obiektów działań bądź samych działań.

Tabela 1. Podstawowe różnice argumentacyjne w dyskursie na temat aborcji

„PRO-LIFE”	„PRO-CHOICE”
<ul style="list-style-type: none"> • płód ludzki jest osobą od momentu poczęcia (prawo do życia) • należy być odpowiedzialnym za rozwijającą się istotę ludzką (wyjątek: gwałt) oraz ponosić odpowiedzialność za swoje postępowanie • aborcja powoduje przykre następstwa psychofizyczne (dla kobiety, personelu medycznego) • aborcja nie jest rutynowym zabiegiem medycznym (prawo odmowy wykonania zabiegu) 	<ul style="list-style-type: none"> • kobieta ma prawo do decydowania o samej sobie, o własnym ciele • nie można naruszać cielesnej integralności kobiety • płód nie jest istotą ludzką • aborcja jest niekiedy mniejszym złem (niż np. skrajna nędza)

Źródło: Opracowanie na podstawie: Czarnecki (2008) oraz Budnik (2016).

Już w 1992–1993 r., a więc przed przyjęciem ustawy, która zaostrzała prawo aborcyjne w Polsce, dyskurs na temat aborcji ujawniał podstawowe różnice językowego ujmowania problemu. Sposoby wypowiedzania się w tej kwestii, zależne od punktu widzenia, światopoglądu i wyznawanego systemu wartości, zostały poddane analizie lingwistycznej w trzech publikacjach, w których autorki badały wypowiedzi przedstawicieli Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej (Dąbrowska 1994), Zjednoczenia Chrześcijańsko-Narodowego (Łobodzińska 1994) oraz Unii Demokratycznej (Seiffert 1994)¹. Byli to wówczas podstawowi uczestnicy parlamentarnego dyskursu

¹ Literatura na temat dyskursu o aborcji w Polsce nie ogranicza się oczywiście do ujęć lingwistycznych, ale jest bogato reprezentowana przez ujęcia etyczne, społeczne, socjologiczne i prawno-historyczne (por. m.in. Czarnecki 2008; Wejbert-Wąsiewicz 2012; Król 2014; Maciąg 2019; Gałęska-Śliwka 2021).

aborcyjnego w związku z przygotowywaną zmianą ustawy. W wypowiedziach polityków pojawiały się więc m.in. takie określenia jak *zabijanie*, *zbrodnia*, *ludobójstwo*, które – w opinii polityków ZChN – nazywają zjawisko wprost, *aborcja* zaś lub wyrażenie *przerywanie ciąży* to działania manipulacyjne, por.: „[...] zastąpienie słowem *aborcja* tego czynu, który nie jest niczym innym jak zabiciem człowieka [...] określiłam jako manipulację na świadomości społecznej” / „[...] ustawa wypowiedziała się przeciw życiu, a wszystko, co jest przeciw niemu, jest zabijaniem takim samym, jak w czasach hitlerowskich czy stalinowskich [...]” (Łobodzińska 1994: 130)².

Oprócz typowej dla dyskursu na temat aborcji argumentacji także język zwolenników ruchów „pro-life” i „pro-choice” uległ specyficznej petryfikacji, co powoduje, że użycie określonych środków staje się znacznikiem światopoglądowej bądź ideologicznej orientacji, np. *dziecko* vs. *plód*, *dzieciobójstwo* vs. *przerwanie ciąży*, *Bóg* vs. *prawo*, *wygoda* vs. *przymus* bądź *ochrona życia nienarodzonych* vs. *ochrona zdrowia kobiety*.

Podstawą prawną regulującą kwestię aborcji w Polsce po 1989 r. jest Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. 1993 nr 17 poz. 78), która uchylała Ustawę z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. nr 12 poz. 61 i z 1969 r. nr 13 poz. 95). Oprócz tego aktu prawnego wpływ na dyskurs aborcyjny w Polsce miały:

1. Ustawa z dnia 30 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. 1996 nr 139 poz. 646), która wprowadzała do ustawodawstwa przesłankę społeczną;
2. Obwieszczenie Prezesa TK z dnia 18 grudnia 1997 r., które stwierdzało utratę mocy przepisów ustawy z dnia 30 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy o z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. 1997 nr 157 poz. 1039 i 1040; orzeczenie TK z 28 maja 1997 r. sygn. akt K 26/96) ze względu na niezgodność zmiany z Konstytucją RP;
3. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 października 2020 r. sygn. akt K 1/20 stwierdzający niezgodność przesłanki embriopatologicznej zawartej w ustawie z 1993 r. z Konstytucją RP.

² Ustawa z 1993 r., zwana „kompromisem aborcyjnym”, nie zadowolili żadnej ze stron dyskursu: w opinii socjaldemokratów nadmiernie zaostrzała prawo do aborcji, zdaniem przedstawicieli ugrupowania chrześcijańsko-narodowego była zbyt liberalna, ponieważ nie zakazywała aborcji całkowicie.

1. Opis procedury badawczej

Wyniki badań przedstawione w dalszej części artykułu oparte są na czterech korpusach:

- a) dwu korpusach referencyjnych, tj.
 - Narodowym Korpusie Języka Polskiego (por. Lewandowska-Tomaszczyk i in. 2012);
 - korpusie wiadomości internetowych MoncoPL (por. Pęzik 2020);
- b) dwu korpusach celowych, tj. korpusach tekstów na temat aborcji opublikowanych w okresie od października 2020 r. do kwietnia 2021 r. w wersjach elektronicznych tygodników:
 - „Polityka” (polityka.pl) – korpus zawiera 38 tekstów o łącznej liczbie 39 242 segmentów;
 - „Tygodnik Powszechny” (tygodnikpowszechny.pl) – korpus zawiera 30 tekstów o łącznej liczbie segmentów 22 313.

Badaniu ilościowemu oraz analizie semantyczno-pragmatycznej ich wyników poddane zostały następujące dane:

- a) kolokaty leksemu *aborcja* w całym korpusie zrównoważonym NKJP,
- b) kolokaty leksemu *aborcja* w korpusie zrównoważonym NKJP z lat 1992–1997 i 2004–2009,
- c) kolokaty leksemu *aborcja* w korpusie wiadomości internetowych MoncoPL (2010–2021),
- d) słowa klucze wyłonione na podstawie listy rangowej słów z dwu korpusów tekstów prasowych na temat aborcji („Polityka” i „Tygodnik Powszechny”) z lat 2020–2021 (do badań została wykorzystana aplikacja AntConc).

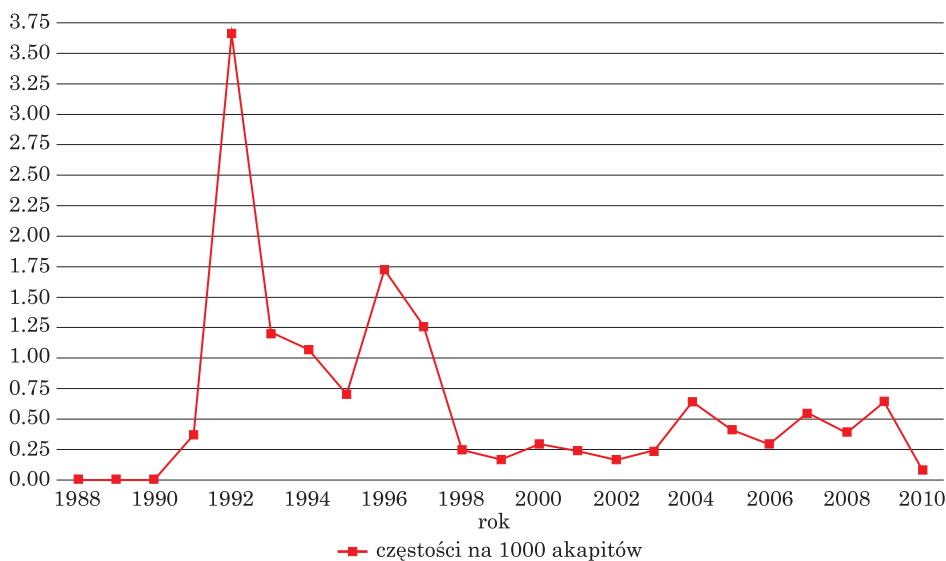
Dane ilościowe będą przedstawiane w dwojaki sposób: w liczbach bezwzględnych oraz proporcjonalnie do wielkości korpusu, tj. jako stosunek liczby wystąpień kolokatu do ogólnej liczby wystąpień ośrodka kolokacji (korpusy referencyjne) lub w przeliczeniu na 1000 segmentów (korpusy celowe). W badaniu uwzględniono tylko te jednostki leksykalne, które stanowią wyrazy i połączenia o największej częstości wystąpień i istotności statystycznej.

Badanie kolokatów oraz słów kluczowych pod względem kwantytatywnym oraz semantyczno-pragmatycznym, w tym perswazyjno-aksjologicznym, jest jednym ze sposobów analizy dyskursu oraz ujawniania charakterystycznych dla niego konstruktywów ideologicznych. Zróżnicowany, ale obszerny materiał reprezentujący dyskurs publiczny na temat aborcji ma odpowiedzieć na pytanie, jakie jego cechy bądź zmiany w nim zachodzące są istotne w stopniu uchwytnym w badaniach korpusowych.

2. Dane korpusowe, ich analiza i interpretacja

2.1. Narodowy Korpus Języka Polskiego

Przeszukiwany zbiór NKJP liczył 240 192 461 słów. Dla zapytania: *aborcja*** liczba wystąpień wyniosła 4233 przykłady z 1287 tekstów. Rozkład częstości wystąpień leksemu *aborcja* w korpusie zrównoważonym NKJP przedstawiony na wykresie 1. pokazuje wzrost użycia wyrazu: w roku 1992 (publiczna dyskusja na temat zakazu/dopuszczalności aborcji, której efektem była zmiana ustawy z 1956 r.) oraz w roku 1996 (spór w związku z nowelizacją ustawy z 1993 r. wprowadzającą na powrót przesłankę społeczną uchyloną ostatecznie w 1997 r. przez Trybunał Konstytucyjny). Słabe, ale powtarzalne wzrosty użycia leksemu dotyczą także okresu od 2004 r., co koreluje z włączaniem raz po raz tego tematu do debaty publicznej przez polityków Prawa i Sprawiedliwości zarówno przed wyborami w 2005 r., jak i w trakcie koalicyjnych rządów PiS-LPR-Samoobrona³.

Wykres 1. NKJP – częstości wystąpienia leksemu *aborcja*
Źródło: NKJP

³ Por. np. starania Marka Jurka, wówczas ważnego członka PiS, pełniącego funkcję Marszałka Sejmu, o zmianę Konstytucji RP i wprowadzenie do niej zapisu o ochronie życia poczętego.

W tabeli 2. przedstawiono najczęstsze kolokaty leksemu *aborcja* w układzie ilościowym z uwzględnieniem relacji składniowych między kolokatem a ośrodkiem kolokacji. Według danych NKJP ośrodek kolokacji występuje 3166 razy i ma 259 kolokacji spełniających zadane kryterium⁴. W tabeli uwzględniono tylko te wyrazy, które miały co najmniej 30 wystąpień.

Tabela 2. NKJP – kolokaty leksemu *aborcja* (według częstości wystąpień)

Szereg (równorzędność)	Człon główny frazy nominalnej	Człon podrzędny frazy werbalnej	Człon podrzędny frazy nominalnej
A.+ eutanazja (60/1,9)	Nielegalna a. (73/2,3) Legalna a. (56/1,88) A. na życzenie/ządanie (54/1,7)	Dokonywać/dokonać a. (201/6,3) Dopuszczać a. (38/1,2) Przeprowadzić a. (30/1,0)	Zakaz a. (176/5,6) Sprawa a. (152/4,8) Liczba a. (80/2,5) Problem a. (70/2,2) Temat a. (66/2,1) Kwestia a. (60/1,9) Legalizacja a. (59/1,9) Przeciwnik a. (50/1,6) Dopuszczalność a. (38/1,2) Dokonanie a. (35/1,1) Zabieg a. (35/1,1) Zwolennik a. (35/1,1)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z NKJP.

Do kolokatów o największej liczbie wystąpień w NKJP i jednocześnie wysokiej istotności statystycznej (wartości chi-kwadrat) należą wyrażenia: *zakaz aborcji*, *sprawa aborcji*, *nielegalna/legalna aborcja* oraz zwrot: *dokonywać/dokonać aborcji*. Każda z czterech konstrukcji leksykalnych o największej liczbie wystąpień reprezentuje inną pod względem semantyczno-pragmatycznym grupę: *zakaz aborcji* oraz *nielegalna/legalna aborcja* to wyrażenia sytuujące problem w polu prawa i regulacji prawnych, natomiast konstrukcje: *sprawa aborcji* oraz *dokonywać/dokonać aborcji* dotyczą dwu kolejnych, ważnych i względem siebie opozycyjnych, ujęć: wyrażenie *sprawa aborcji* ma charakter metadyskursywny, odsyła do mówienia o aborcji, zwrot zaś *dokonywać/dokonać aborcji* odsyła do samego aktu, do czynności, do działania. Można więc w odniesieniu do obu jednostek mówić o ich opozycyjności dyskursywnej szczególnego rodzaju – opozycyjności typu: słowa (dyskurs) vs. działanie (czyny).

Lista rangowa kolokatów została poddana analizie jakościowej, polegającej na przyłączeniu poszczególnych kolokacji do określonych grup

⁴Za każdym razem kryteria wyszukiwania były jednakowe: część mowy – dowolna, kontekst z prawej – 1, kontekst z lewej – 1, wielkość próbki – 10 000, min. współwystąpień – 5.

tematycznych (pól semantycznych) i określeniu wspólnych cech znaczeniowych łączących kolokaty, a więc określeniu tzw. preferencji semantycznej, czyli tendencji określonej jednostki leksykalnej do częstego kolokowania z serią jednostek należących do jednego pola semantycznego (Salama 2011, za: Kamasa 2014: 109).

Do charakterystycznych cech znaczeniowych kolokatów leksemu *aborcja* zgromadzonych na podstawie NKJP, tj. jego preferencji semantycznych, należą:

- a) ujmowanie aborcji w wymiarze prawnym, związanym z jej legalnością, dopuszczalnością: *zakaz aborcji, legalizacja aborcji, dopuszczalność aborcji, dopuszczać aborcję, nielegalna/legalna aborcja* (łącznie: 440 wystąpień);
- b) ujęcie aborcji w wymiarze metadyskursywnym, tj. ujmowanie aborcji jako tematu dyskursu, problemu do rozważenia, kwestii, sprawy, nad którą się dyskutuje: *sprawa aborcji; problem aborcji, temat aborcji, kwestia aborcji* (348);
- c) ujmowanie aborcji jako działania/czynności: *dokonywać aborcji, dokonać aborcji, przeprowadzić aborcję, dokonanie aborcji, zabieg aborcji* (301);
- d) opozycyjnego etykietowania uczestników dyskursu prowadzącego do jego polaryzacji: *zwolennik aborcji vs. przeciwnik aborcji* (85);
- e) ujęcie kwantytatywne – jako *argumentum ad numerum*: *liczba aborcji*;
- f) sytuowanie w polu pojęciowym wyrazu *aborcja* pojęcia *eutanazja* i tym samym rozszerzanie tematu dyskursu przez wprowadzanie argumentu lub rozumowania z podobieństwa, przy czym zawarta w działaniach perswazyjnych argumentacja emocjonalna odwołuje się do negatywnych uczuć odbiorcy – niechęci i strachu;
- g) ujęcie aborcji jako zachcianki, kaprysu lub roszczenia – *aborcja na życzenie/na żądanie* – oba określenia mają charakter znaczników światopoglądowych, są przejawem polaryzacji dyskursu.

Dalsze badanie NKJP miało na celu wskazanie ewentualnych różnic ilościowych użycia leksemu *aborcja* i jego kolokatów w określonych przedziałach czasowych. Wprowadzone ograniczenia dotyczyły lat 1992–1997 oraz 2004–2009:

- a) dane z lat 1992–1997 wskazują, że ośrodek kolokacji występuje w NKJP 1159 razy, znaleziono 108 kolokacji (tab. 3);
- b) według danych korpusowych z lat 2004–2009 ośrodek kolokacji występuje 1438 razy, znaleziono 136 kolokacji (tab. 4).

Tabela 3. NKJP – kolokaty leksemu *aborcja* (dane z lat 1992–1997)

Szereg	Człon główny frazy nominalnej	Człon podrzędny frazy werbalnej	Człon podrzędny frazy nominalnej
Ciąża (15/1,3) Antykoncepcja (8/0,7) Konkordat (6/0,5) Kościół (5/0,4) Kobieta (5/0,4)	Nielegalna a. (10/0,9) Przymusowa a. (5/0,4)	Dokonywać/ dokonać a. (71/6,1) Dopuszczać/ dopuścić a. (34/2,9) Ograniczyć/ ograniczać a. (15/1,3) Wykonywać / wykonywać a. (15/1,3) Przeprowadzać a. (12/1,0) Zakazywać a. (10/0,9) Odmawiać a. (7/0,6) Liberalizować a. (5/0,4)	Zakaz a. (87/7,5) Sprawa a. (79/6,8) Przeciwnik a. (34/2,9) Problem a. (32/2,8) Dopuszczalność a. (21/1,8) Liczba a. (28/2,4) Kwestia a. (23/2,0) Temat a. (17/1,5) Dokonanie a. (11/0,9) Liberalizacja a. (9/0,8) Zwolennik a. (9/0,8) Karalność a. (7/0,6) Legalizacja a. (7/0,6)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z NKJP.

Tabela 4. NKJP – kolokaty leksemu *aborcja* (dane z lat 2004–2009)

Szereg / kontekst	Człon główny FN	Człon podrzędny FW	Człon podrzędny FN
Eutanazja (43/3,0) Antykoncepcja (16/1,1) Kobieta (11/0,8) Dziecko (9/0,6) Homoseksualizm (5/0,4)	Nielegalna a. (56/3,9) Legalna a. (36/2,5) Przymusowa a. (12/0,8) Bezpieczna a. (10/0,7) Wyrafinowana a. (10/0,7) Tzw. aborcja (6/0,4)	Dokonać (-ywać) a. (92/6,4) Przeprowadzić (-ać) a. (23/1,6) Dopuszczać a. (12/0,8) Zalegalizować a. (12/0,8) Zakazywać a. (10/0,7) Wykonywać a. (9/0,6) Popierać a. (9/0,6) Praktykować a. (8/0,6) Potępiać a. (6/0,4) Poddać a. (5/0,3)	Zakaz a. (73/5,1) Legalizacja a. (40/2,8) Kwestia a. (35/2,4) Liczba a. (32/2,2) Sprawa a. (32/2,2) Temat a. (25/1,7) Problem a. (24/1,7) Zabieg a. (21/1,5) Dokonanie a. (20/1,4) Zwolennik a. (18/1,3) Przeciwnik a. (13/0,9) Dopuszczalność a. (11/0,8) Zwolenniczka a. (9/0,6) Legalność a. (7/0,5) Konsekwencja a. (6/0,4) Zbrodnia a. (6/0,4) Zło a. (5/0,3) Wskaźnik a. (5/0,3)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z NKJP.

Porównanie danych prowadzi do następujących konkluzji:

- oprócz eutanazji tematem równolegle wprowadzanym do dyskursu dotyczącego aborcji jest antykoncepcja, a później także homoseksualizm;
- oprócz hiperonimicznych i polaryzujących dyskurs nazw etykietalnych uczestników dyskursu: *zwolennik aborcji* vs. *przeciwnik aborcji* pojawia

się nazwa żeńska: *zwolenniczka*, nazwa instytucjonalnego uczestnika dyskursu: *Kościół*, oraz nazwy obiektów dyskursywnych: *ciąża*, *kobieta* oraz *dziecko*;

- c) w korpusie z lat 2004–2009 wzrasta liczba wystąpień takich połączeń wyrazowych, jak *legalizacja aborcji* (0,6 vs. 2,8), a zmniejsza się liczba konstrukcji *zakaz aborcji* (7,5 vs. 5,1);
- d) współwystępowanie w korpusie z lat 2004–2009 takich połączeń, jak: *potępiać aborcję* vs. *popierać aborcję*, *przymusowa aborcja* vs. *bezpieczna aborcja*, a także: *zło aborcji*, *zbrodnia aborcji*, *tzw. aborcja* dowodzi – z jednej strony – coraz większej polaryzacji dyskursu, z drugiej – jego coraz silniejszej ekspresywizacji.

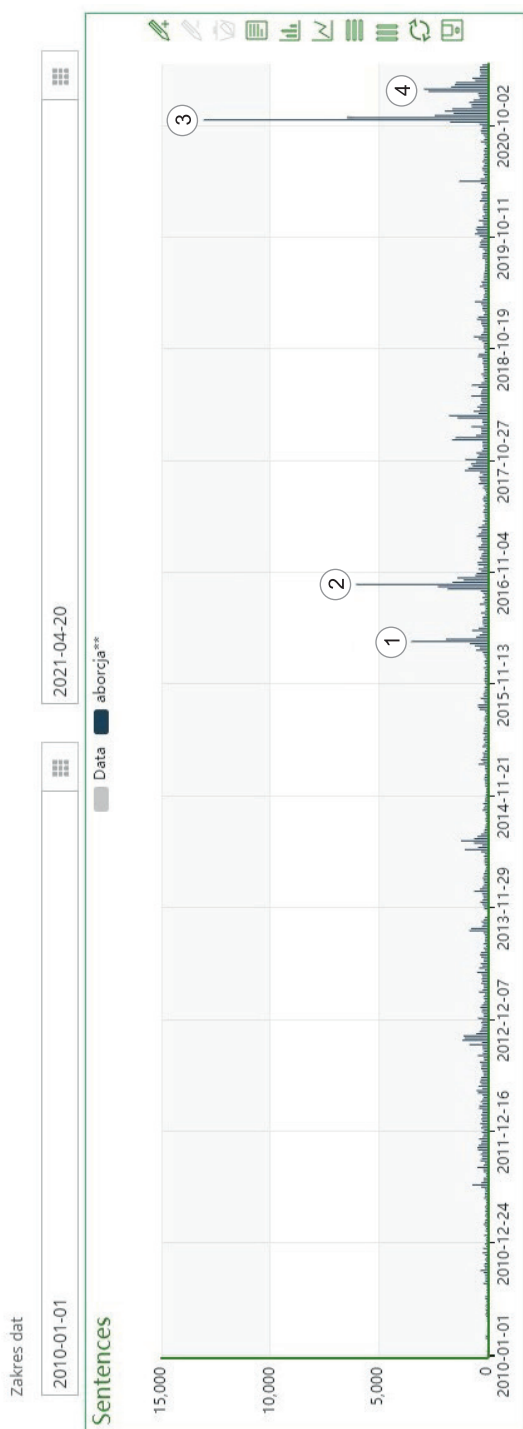
Należy jednak zwrócić uwagę, że porównywane dane dotyczą tekstów zgromadzonych w NKJP i na tej podstawie wysnuwa się pewne wnioski na temat dyskursu publicznego z danego okresu. Nie można jednak sądzić, że wskazane kolokakty pojawiają się dopiero lub tylko w określonym czasie. Zmienia się jedynie ich częstotliwość, pośrednio więc także ich istotność dyskursywna.

2.2. Korpus wiadomości internetowych i wyszukiwarka MoncoPL

W skład korpusu MoncoPL (ok. 6 mld segmentów wyrazowych) wchodzi głównie artykuły z internetowych serwisów informacyjnych opublikowane po roku 2010, a więc po zakończeniu konstrukcji NKJP, co powoduje, że można uznać go – do czasu aktualizacji NKJP – za uzupełniający korpus referencyjny polszczyzny, choć ograniczony tylko do kilku funkcjonalnych typów tekstów, m.in. wiadomości, komentarzy, wypowiedzi sejmowych (Pęzik 2020: 135). Wszystkie dane pochodzące z korpusu MoncoPL prezentowane w artykule pochodzą z kwietnia 2021 r.

Częstość występowania w korpusie MoncoPL leksemu *aborcja* w latach 2010–2021 przedstawia wykres 2., na którym zaznaczono cztery momenty gwałtownego wzrostu liczby występowania słowa (wyszukiwarka wskazuje dokładną datę oraz liczbę wystąpień leksemu). Są one skorelowane z następującymi wydarzeniami mającymi miejsce we wskazanym przez wyszukiwarkę czasie:

- 1) 1 kwietnia 2016 (3481 wystąpień leksemu *aborcja*): założenie na Facebooku grupy o nazwie „Dziewuchy – Dziewuchom” jako reakcja na projekt ustawy mającej zaostreć obowiązujące w Polsce prawo regulujące przerwanie ciąży;

Wykres 2. Częstość występowania leksemu *aborcja* w wiadomościach internetowych w latach 2010–2021
Źródło: MoncoPL.

- 2) 30 września 2016 (6025): Ogólnopolski Strajk Kobiet (23 września 2016 – 6 października 2016) nazywany *czarnym protestem* lub *czarnym poniedziałkiem*;
- 3) 23 października 2020 (13 049): dzień wcześniej zapadł wyrok Trybunału Konstytucyjnego przesądzający o niekonstytucyjności przepisu dopuszczającego aborcję w przypadku dużego prawdopodobieństwa ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu;
- 4) 28 stycznia 2021 (2902): 27 stycznia 2021 r. opublikowano wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 22 października 2020 r. w Dzienniku Ustaw, a jego uzasadnienie w Monitorze Polskim.

Na podstawie najczęstszych kolokatów leksemu *aborcja* można już mówić o istotnych różnicach między dyskursem do 2010 r. a dyskursem późniejszym (por. wykres 3.). Różnice nie tyle dotyczą występowania lub niewystępowania określonych kolokatów, ile ich rangi.

Wykres 3. MoncoPL – najczęstsze kolokaty leksemu *aborcja*
 a) forma mianownikowa, b) wszystkie formy fleksyjne
 Źródło: MoncoPL.

Oprócz leksemu *eutanazja*, który w połączeniach szeregowych lub w bliskim sąsiedztwie leksemu *aborcja* miał dużą częstotliwość występowania w NKJP, a w dyskursie był wykorzystywany przez zwolenników zaostrezenia ustawy z 1956 r. lub całkowitego zakazu aborcji jako leksykalny budulec argumentacji przyczynowo-skutkowej (typu: *legalizacja aborcji prowadzi do legalizacji eutanazji*), pojawiają się inne kolokaty, ściśle związane z tematem, jak: *ciąża*, *in vitro*, *antykoncepcja*, oraz odległe, jak *homoseksualizm*. Wszystkie jednak leksemu (*aborcja*, *eutanazja*, *in vitro*, *antykoncepcja*, *homoseksualizm*) reprezentują pojęcia stale ze sobą współwystępujące w dyskursie konserwatywnym.

Wśród przymiotników – podobnie jak w NKJP – wysoką frekwencję mają kolokaty: *legalna – nielegalna aborcja*, sytuujące kwestię przerywania ciąży w kontekście prawnym. Pojawiają się określenia o charakterze perswazyj-

no-manipulacyjnym, jak: *aborcja eugeniczna*, *aborcja selektywna*, niemające umocowania ani w dyskursie prawnym, ani w dyskursie medycznym, ale bardzo silnie obciążone dyskursywnie. Oba wyrażenia odnoszące się do przesłanki embriopatologicznej zapisanej w ustawie z 1993 r. i uznanej za niezgodną z Konstytucją RP przez Trybunał Konstytucyjny w 2020 r.⁵ nie tylko mają konotację negatywną, oddziałują perswazyjnie na odbiorców i ujawniają punkt widzenia nadawcy, ale także mają wyraźnie manipulacyjny charakter poprzez obarczony historycznie źródłosłów, uproszczone negatywne wartościowanie zjawiska, mające uruchomić określone myślenie o świecie, wywołać strach lub choćby niepokój⁶.

Wśród kolokatów rzeczownikowych leksemu *aborcja* o największej liczbie wstąpień (por. tab. 7a i 7b) dużą grupę stanowią leksemy nacechowane emocjonalnie: *morderstwo*; *zabijanie*; *zabójstwo*; *grzech*, tworzące quasi-definicje, tzw. definicje retoryczne (np. *aborcja to: morderstwo/ zabijanie/ zabójstwo/ grzech*), w których na plan pierwszy wysuwa się nie relacja znak – rzeczywistość, ale znak – użytkownik; celem ich jest bowiem wpływanie na sposób postrzegania świata, a nie przedstawianie treści i zakresu jednostki leksykalnej. Stosowane są w tekstach i dyskursach, w których ujawniają się (i są istotne) różnice aksjologiczne i światopoglądowe (Sobczak 2012).

Tabela 7a. MoncoPL – kolokaty leksemu *aborcja* (cz. 1)

Szereg / kontekst	Człon główny FN	Człon główny FW
Kobieta (439/5,2)	Legalna a. (255/3,0)	A. to (jest) morderstwo (146/1,7)
Dziecko (333/3,9)	Nielegalna a. (177/2,1)	A. to (jest) zło (124/1,5)
Eutanazja (307/3,6)	Tzw. a. (172/2,0)	A. zabija / to zabijanie (114/1,4)
In vitro (216/2,6)	Eugeniczna a. (101/1,2)	A. to (jest) zabójstwo / jest zabójstwem / (83/1,0)
Antykoncepcja (161/1,9)	Dozwolona a. (95/1,1)	A. to zabieg / to rodzaj zabiegu / to zwykły zabieg / (nigdy) nie jest zabiegiem / to nie jest zabieg (75/0,9)
Ciąża (131/1,6)	Bezpieczna a. (73/0,9)	A. to (jest) grzech [ogromny, ciężki; grzech aborcji] (49/0,6)
Kościół (94/1,1)	Dopuszczalna a. (66/0,8)	
Matka (78/0,9)	Selektywna a. (45/0,5)	
Zdrowie (56/0,7)	Farmakologiczna a. (43/0,5)	
Homoseksualizm (46/0,5)	Zalegalizowana a. (35/0,4)	
[wulgarna] Edukacja [seksualna] (37/0,4)		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z wyszukiwarki MoncoPL.

⁵ Warto zaznaczyć, że w uzasadnieniu wyroku TK z 2020 r. znalazło się również określenie, iż przesłanka zawarta w ustawie z 1996 r. „legalizuje praktyki eugeniczne” (<<https://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/wyroki/art/11300-planowanie-rodziny-ochrona-plodu-ludzkiego-i-warunki-dopuszczalnosci-przerywania-ciazy>>, dostęp: 15.04.2021).

⁶ Por. pojęcie eugeniki z początku XX w. (eugenika jako eksterminacja, jako biologia stosowana) i późniejsze pojęcia: biowładzy, eugeniki liberalnej, neo-eugeniki czy genetyki (szerzej m.in. w: Sahaj 2006; Marulewska 2008; Miętek 2008; Binnebesel, Baczała, Błajet: 2019).

Tabela 7b. MoncoPL – kolokaty leksemu *aborcja* (cz. 2)

Człon podrzędny FW	Człon podrzędny FN
Dokonać (336/4,0)	Prawo [do] (612/7,3)
Przeprowadzać (112/1,3)	Sprawa (244/2,9)
Popierać (103/1,2)	Zakaz (219/2,6)
Zalegalizować (82/1,0)	Temat (218/2,6)
Odmówić (70/0,8)	Ustawa [o / legalizująca] (208/2,5)
Dopuszczać (67/0,8)	Legalizacja (195/2,3)
Sprzeciwiać się (50/0,6)	Zwolennik (195/2,3)
Poddać się (51/0,6)	Przeciwnik (140/1,7)
Zezwalać na (47/0,6)	Dostęp do (136/1,6)
Zmuszać do (44/0,5)	Kwestia (128/1,5)
Opowiadać się [za] (41/0,5)	Problem (100/1,2)
Zakazywać (40/0,5)	Zabieg (94/1,1)
Decydować się [na] (31/9,4)	Hasło (74/0,9)
	Kara za (67/0,8)
	Dyskusja o (58/0,7)
	Poglądy na / na temat (58/0,7)
	Dopuszczalność (58/0,7)
	Skutek (46/0,5)
	Debata [o / na temat] (38/0,5)
	Liberalizacja [prawa do] (35/0,4)
	Promocja (34/0,4)
	Kompromis [w sprawie] (33/0,4)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z wyszukiwarki MoncoPL.

Ich duża liczba w korpusie Monco – większa niż w NKJP – wynika z innego typu tekstów, jakie są tu reprezentowane (nie tylko wiadomości internetowe, ale także zawarte pod nimi komentarze) oraz świadczy o większej ekspresywizacji dyskursu na temat aborcji, co jednak wcale nie oznacza, że takich środków nie było wcześniej (por. prace Dąbrowskiej, Łobodzińskiej, Seiffert z 1994 r.). Skala zjawiska była jednak znacznie mniejsza, bo ograniczona do emocjonalnych wypowiedzi parlamentarnych.

W tabelach 7a i 7b zestawiono najczęstsze kolokaty leksemu *aborcja*, jakie wygenerowała wyszukiwarka Monco na podstawie analizy 8435 unikatowych kontekstów badanego wyrazu.

Najważniejsze wnioski, jakie wynikają z porównania rangi i liczby kolokatów leksemu *aborcja* w korpusie wiadomości internetowych z wynikami badań NKJP, można sprowadzić do kilku punktów:

- a) kolokatem rzeczownikowym występującym w kontekście leksemu *aborcja* o największej frekwencji w korpusie MoncoPL staje się wyraz *kobieta*, którego ranga sukcesywnie wzrasta w poszczególnych badaniach, por. NKJP 1992–1997: 0,4; NKJP 2004–2009: 0,8; Monco 2010–2021: 4,0;

- b) frazą imienną o zdecydowanie największej liczbie wystąpień w MoncoPL jest wyrażenie *prawo do aborcji* (7,3), podczas gdy w NKJP było to wyrażenie *zakaz aborcji* (1992–1997: 7,5; 2004–2009: 5,1);
- c) wzrasta liczba kolokatów emocjonalnych *morderstwo; zabijanie; zabójstwo; grzech* oraz kolokatów perswazyjnych, wyrażających punkt widzenia nadawcy: *tw. aborcja, aborcja eugeniczna, aborcja selektywna*, ale także: *bezpieczna aborcja*;
- d) wzrasta ranga jednego z uczestników dyskursu, por. kolokat *kościół*: NKJP – 0,4; MoncoPL – 1,1;
- e) pojawiają się nazwy relacyjne istotne dla tematu przerywania ciąży, mianowicie rzeczowniki: *dziecko – matka*;
- f) wysokie miejsce na liście kolokatów leksemu *aborcja* zajmuje nazwa aktu normatywnego: *ustawa* (2,5), podczas gdy w NKJP pojawiła się nazwa umowy między państwem a Stolicą Apostolską: *konkordat* (0,4);
- g) oprócz tematu eutanazji, który od lat wprowadzany zostaje do dyskursu na temat aborcji, pojawiają się tematy dotyczące homoseksualizmu oraz edukacji seksualnej,
- h) istotną rangę zaczynają mieć takie kolokaty, jak: *odmówić aborcji, kara za aborcję*, a także *promocja aborcji z jednej strony, z drugiej – liberalizacja aborcji (prawa aborcyjnego)* oraz wyrażenie *kompromis* [w sprawie] *aborcji (aborcyjny)*.

2.3. Korpusy celowe: „Polityka” i „Tygodnik Powszechny”

Bardzo interesujące dane na temat specyfiki dyskursów reprezentowanych przez oba tygodniki przynosi lista 20 słów o najwyższej randze w korpusach celowych (por. tab. 8).

Trzy słowa kluczowe o najwyższej pozycji na liście charakteryzujące punkt widzenia nadawcy medialnego na temat aborcji w badanym okresie, to:

- a) *kobieta – prawo – życie*, sytuujące dyskurs i kwestię aborcji w porządku prawnym („Polityka”);
- b) *kobieta – kościół – życie*, sytuujące dyskurs i kwestię aborcji w porządku instytucji Kościoła katolickiego („Tygodnik Powszechny”).

Zestawienie porównawcze obu list pokazuje, że mamy – pozornie – do czynienia niemal z tymi samymi słowami kluczowymi – łączna ich liczba wynosi 25 na 40 miejsc na obu listach. Różnica dotyczy: 4 wyrazów niewystępujących w „Polityce” a występujących w „Tygodniku Powszechnym” (*biskup, młody, katolik, episkopat, papież*), oraz 5 słów występujących w „Polityce” a niewystępujących w „Tygodniku Powszechnym” (*zdrowie, strajk, Przyłębska*,

matka, prawica). Są to jednak różnice bardzo istotne, ponieważ brak lub obecność pojęcia dopełnia podstawową różnicę między reprezentowanymi przez tygodniki dyskursami o aborcji, na którą wskazują słowa o najwyższej pozycji na liście rangowej (*prawo* vs. *kościół*).

Tabela 8. Lista rangowa słów w korpusach celowych

„Polityka”	„Tygodnik Powszechny”
1. Kobieta 308/7,8	1. Kobieta 172/7,7
2. Aborcja 261/6,7	2. Kościół 123/5,5
3. Prawo 194/4,9	3. Aborcja 111/5,0
4. Życie 158/4,0	4. Życie 106/4,8
5. Ciąża 129/3,3	5. Ciąża 68/3,0
6. Dziecko 127/3,2	6. Protest 68/3,0
7. Wyrok 116/3,0	7. Prawo 64/2,9
8. PiS 104/2,7	8. Biskup/Arcybiskup 49/2,2
9. Trybunał 103/2,6	9. Dziecko 47/2,1
10. Protest 103/2,6	10. Wyrok 39/1,7
11. Kościół 67/1,6	11. Młody 37/1,6
12. Kaczyński 63/1,6	12. Płód 36/1,6
13. Płód 63/1,6	13. Trybunał 34/1,5
14. Sprawa 42/1,1	14. PiS 30/1,3
15. Zdrowie 38/1,0	15. Sprawa 30/1,3
16. Strajk 38/1,0	16. Kaczyński 27/1,2
17. Przylębska 37/0,9	17. Władza 26/1,2
18. Władza 31/0,8	18. Katolik 25/1,1
19. Matka 30/0,8	19. Papież 20/0,9
20. Prawica 30/0,8	20. Episkopat 20/0,9

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem aplikacji AntConc.

Pozostałe słowa kluczowe różnią się miejscem na liście, wyznaczonym liczbą wystąpień wyrazu w korpusie na 1000 słów. Zestawienie podobieństw i różnic dotyczących rangi słów istotnych dla obu dyskursów aborcyjnych: lewicowo-liberalnego oraz katolickiego w związku z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego uchylającym jedną z trzech istniejących do 2020 r. przesłanek przerywania ciąży pokazuje, co następuje:

- w obu tygodnikach podobna jest ranga słów semantycznie związanych z ciążą jako określonym stanem organizmu kobiety: *kobieta* – *życie* – *ciąża* – *dziecko* – *płód*, ale wśród słów kluczowych w korpusie tekstów z „Tygodnika Powszechnego” nie pojawia się leksem *zdrowie*;
- w obu tygodnikach podobna jest ranga słowa *protest* oraz leksemów: *Kaczyński*, *władza*, które sytuują dyskurs w związku z określonymi wydarzeniami i podmiotami działań;
- wyraźnie odmienną rangę dyskursową mają leksemy *kościół* („Polityka”: 1,6; „Tygodnik Powszechny”: 5,5) oraz *prawo* (P: 4,9; TP: 2,9), a także

leksemy: *wyrok* (P: 3,0; TP: 1,7), *PiS* (P: 2,7; TP: 1,3), *trybunał* (P: 2,6; TP: 1,5), choć różnice są tu znacznie mniejsze niż dla leksemów *prawo* i *kościół*.

Reasumując: „Tygodnik Powszechny” sytuuje dyskurs dotyczący aborcji przede wszystkim w kontekście instytucji Kościoła katolickiego bez odnośnienia problemu bezpośrednio do kwestii zdrowia, więc stanu fizycznego, psychicznego i społecznego dobrostanu kobiety, mimo że leksemy *kobieta*, *ciąża* są wysoko na liście rangowej słów kluczy. Mniejsze znaczenie niż kontekst instytucji Kościoła katolickiego ma aktualne osadzenie dyskursu w zdarzeniach związanych z orzeczeniem Trybunału Konstytucyjnego, działaniami rządu, partii PiS i jej lidera. Choć nie są to kwestie pomijane, jednak wyższą wartość dyskursywną ma słowo *protest*, a nie leksemy, które jakkolwiek nazywałyby przyczyny społecznych demonstracji. Inaczej jest w „Polityce”: słowa o wyższej randze niż *protest* czy *strajk* to wyrazy *wyrok*, *PiS*, *trybunał*, a więc nazwy sprawców lub przyczyn społecznego sprzeciwu (*protestów* / *strajków*) wobec decyzji Trybunału Konstytucyjnego, ujmowanego już nie tylko instytucjonalnie, ale personalnie (*Przyłębska*), co obniża rangę Trybunału jako jednego z najważniejszych organów władzy sądowniczej.

Zakończenie

Analiza korpusów celowych uwzględniająca słowa klucze pokazuje zmiany dyskursu na temat aborcji w stosunku do lat poprzednich. Różnice wynikają przede wszystkim z faktu, iż nie jest to już w istocie dyskurs o aborcji, który – jak w latach 90. XX w. – zmierza do zmiany prawnej, a jej przyszły kształt poddany jest dyskusji, ale odwrotnie: zmiany prawne (tj. działania ustawodawcy, podmiotów o mocy sprawczej: *PiS*, *Kaczyński*, *trybunał*, *Przyłębska*, *wyrok*) wywołują działania społeczne (*protest*, *strajk*) i dopiero one uruchamiają dyskurs nie tyle o aborcji, ile o działaniach właśnie. Odzwierciedlają to słowa kluczowe: pozycje najwyższe na liście rangowej zajmują leksemy typowe dla dyskursów aborcyjnych w Polsce: *kobieta* – *ciąża* – *prawo* – *kościół* – *życie* – *dziecko*, dalsze zaś miejsca – nazwy konkretnych działań i ich sprawców.

Literatura

- Binnebesel J., Baczała D., Błajet P. (2019): *Eugenika – aspekty historyczne, biologiczne i edukacyjne*. „Studia Edukacyjne” 52, s. 139–158.
- Budnik A. (2016): *Piekło kobiet – współczesny obraz prawa do aborcji w przestrzeni medialnej. Casus niewolenia kobiet czy ich emancypacji?* „Ars Educandi”, s. 81–95.

- Czarnecki P. (2008): *Dylematy etyczne współczesności*. Warszawa.
- Dąbrowska A. (1994): *Językowe ujęcie problemu aborcji w świetle deklaracji programowych i wypowiedzi przedstawicieli Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej*. [W:] „Język a Kultura”. T. 11: *Język polityki a współczesna kultura polityczna*. Red. J. Anusiewicz, B. Siciński. Wrocław, s. 151–162.
- Filipczak-Białkowska A. (2018): *Mechanizmy manifestowania orientacji ideologicznej w dyskursie politycznym*. Łódź.
- Gałęska-Sliwka A. (2021): *Prawo do świadomego planowania rodziny – wybrane zagadnienia*. „Prokuratura i Prawo”, s. 78–114.
- Kamasa V. (2014): *Techniki językoznaństwa korpusowego wykorzystywane w krytycznej analizie dyskursu: przegląd*. „Przegląd Socjologii Jakościowej” 10/2, s. 100–117.
- Król M. (2014): *Założenie aksjologiczne oraz warianty dyskursu aborcyjnego*. „Studia Prawno-Ekonomiczne”. T. XCII, s. 103–127.
- Lewandowska-Tomaszczyk B., Przepiórkowski A., Bańko M., Górski R.L. (2012): *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Warszawa.
- Lobodzińska R. (1994): *Językowe ujęcie problemu aborcji w świetle deklaracji programowych i wypowiedzi przedstawicieli Zjednoczenia Chrześcijańsko-Narodowego*. [W:] „Język a Kultura”. T. 11: *Język polityki a współczesna kultura polityczna*. Red. J. Anusiewicz, B. Siciński. Wrocław, s. 125–132.
- Maciąg R. (2019): *Spoleczne znaczenia aborcji*. Warszawa.
- Marulewska K. (2008): *Eugenika w świetle idei postępu. Rozważania wokół fundamentów filozoficznych*. „Dialogi Polityczne” 10, s. 63–84.
- Miętek A. (2008): *Przeciw eugenice liberalnej*. „Dialogi Polityczne” 10, s. 85–93.
- Pęzik P. (2020): *Budowa i zastosowania korpusu monitorującego MoncoPL*. „Forum Lingwistyczne” 7, s. 133–150.
- Pszczółkowski P. (2020): *Zdanie odrębne sędziego TK Piotra Pszczółkowskiego do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 października 2020 r., sygn. akt K 1/20*, <<https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/view/zdanieOdrębne.xhtml?zdanieOdrębne=3162&cid=1>>, dostęp: 01.09.2021.
- Sahaj T. (2006): *XIX- i XX-wieczna eugenika społeczna w ujęciu historyczno-filozoficznym*. „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”. T. 50–51, s. 277–294.
- Salama A. (2011): *Ideological collocation and the recontextualization of Wahhabi-Saudi Islam post-9/11: A synergy of corpus linguistics and critical discourse analysis*. „Discourse & Society”. Vol. 22, no. 3, s. 315–342.
- Seiffert I. (1994): *Językowe ujęcie problemu aborcji w wypowiedziach polityków Unii Demokratycznej*. [W:] „Język a Kultura”. T. 11: *Język polityki a współczesna kultura polityczna*. Red. J. Anusiewicz, B. Siciński, Wrocław, s. 133–150.
- Sobczak B. (2014): *O definicjach retorycznych (na przykładzie hasła gender)*. „Forum Artis Rhetoricae” 4, s. 41–59.
- Strupiechowska M. (2019): *Kobiecość i męskość w polskim dyskursie aborcyjnym*. „Media i Społeczeństwo” 10, s. 167–180.
- Wejbert-Wąsiewicz E. (2012): *Aborcja w dyskursie publicznym. Monografia zjawiska*. Łódź.